

TEORIJSKI PRISTUPI STUDENTSKIM I GRAĐANSKIM PROTESTIMA

Todor Kuljić

TRG I KAPITALPARLAMENTARIZAM: NEKLASNI SUDAR DEMOSA I DEMOFOBIE U SRBIJI

SAŽETAK

U radu je razmotren odnos radikalne demokratije i studentsko-građanskog protesta u Srbiji. Trg (agora) je opšta volja. Nije postdemokratija nego „divlja demokratija“, spontana i javna, a ne izlobirana iza kulisa parlamentarnih frakcija. Tolerancija trga nije akt milosti države nego ustavnopravni zahtev. Ustanak neubrojivih na trgu je skrivena nepriznata plebejska komponenta neposredne demokratije u srpskom protestu. Ali u njemu nema radikalne demokratije koja traži i dublje promene u svetu rada. *Nema je jer protest* cepa ekonomski problem, ne sumnja u društveno-ekonomsku celinu nego kritiku sistema sužava na kritiku političkog i korupciju. Zato su, iako sukobljeni, trg i kapitalparlamentarizam komplementarni delovi jedne celine, srpskog kapitalizma. Iako poprilično zakavženo, ovo dvojstvo je Jedno. To su različite, ali u biti srodne, suprotne, ali ne i dovoljno antagonizovane, sastavnice celine iz čijih napetosti ne može nastati novo. Rezultat može biti samo poboljšanje postojećeg, samo bolji kapitalizam. To su granice koje protest ne može da prekorači jer ih nameću odnosi moći i hegemonu epohalna svest užeg i šireg okruženja.

KLJUČNE REČI

trg,
kapitalparlamentarizam,
protest, radikalna
demokratija, srpski
kapitalizam

Svaka hegemonu epohalna svest nameće nove pojmove kojima objašnjava i vrednuje različite otpore legalnoj vlasti. Međutim, ni klasični pojmovi ne zastarevaju, nego mogu biti korisni u objašnjenju. Kako ih primeniti na savremeni protest? Lakše ako se pođe od toga da pored predstavničke postoji i neposredna demokratija i da matematika (izbrojani rezultati izbora) jeste konstitutivan, ali ne i dovoljan uslov demokratije. Izborna matematika nije uvek suverena, njen drugi ne manje važan uslov je – glas neizbrojanih. Neizbrojani su priznata kontramoc u ustavnom patriotizmu. Upravo ova protivmoc čini plebs ustavnim narodom (Wihl 2023:103), a građansku neposlušnost delom pravne države. Preciznije rečeno, otpor neizbrojanih je nužni korektiv, iako vlast podstiče demofobiju i brani se isključivom procedura-lizacijom prava. Glas agore sa trga je neproceduralna strana demokratije,

kontrateg proceduri, samopredstavljanje, simbol i praksa preko potrebne kontramoći, oblik narodnog suvereniteta. Nije to ulica ni masa, nego otvoreno mesto okupljanja građana (agora), glas odozdo koji traži da se čuju svi, a ne samo predstavnici koji su privukli birače i izabrani u parlament uz manju ili veću pomoć bogatih kapitalista. Procedura jeste nužna, ali je njena nedemokratska dimenzija oduzimljiva. Treba spasiti proceduru od normalnosti koju reguliše kapital u veku u kom je status profita postao moralno odvažan, pa je izmenjena uloga novca u politici, a time i ekonomska osnova demokratije. Ne naziva A. Badiju (*Alen Badiou*) bez razloga današnju demokratiju kapitalparlamentarizmom (Badiju 2013:39). Iako se njena ključna ustanova u Srbiji naziva Narodna skupština, ona jeste kapitalistički parlament u koji se ne može ući bez podrške novca. Uprkos ovoj rezervi, treba se čuvati praznog i krutog antiproceduralizma. Ne odbacivati demokratske procedure bez kojih se ne može, nego goli proceduralizam, zatvaranje demokratije iza zavesu u institucije. Braniti konstruktivno uslovljavanje, a ne uzajamno isključivanje trga (agore) i parlamenta. Usavršavati odnos javne kontrole i parlamentarne procedure.

Prosto rečeno, **da bi se ublažila trgovačka osnova regrutovanja u parlament platežno sposobnih, nužna je neinstitucionalna neplaćena kontraktnost trga.** Zato suprotnost posredne ukroćene i neposredne divlje demokratije nije isključiva nego korektivna. I parlament treba nadzirati spolja. Divlja demokratija (pojam Tima Vila) proteže se od masovnih demonstracija do blokada. Oslanja se na Diveržeu (*Maurice Diverger*) kritiku demokratije bez naroda koju su dopunjavali Alen Badiju i Žak Ransijer (*Jacques Rancière*). Reč je o otporu neposredne demokratije trga (agore) ekonomskim elitama i medijskim grupama koje uređuju institucionalnu demokratiju (Birešev 2025:43–54). O neplaćenoj volonterskoj kontroli nad plaćenim profesionalnim akterima koji se isključivo bore oko vlasti. O različitim sumnjama u tvrdi legalizam i o verzijama klasične kritike novca u politici koja se sreće još u antici. Rečju, o materijalnom prirodnom, a ne samo o pozitivnom pravu.

Ako se bar delom uvaži razboritost ove načelne sumnje trga u parlament, sužen na partije finansirane od investitora koji i u politiku investiraju, onda treba pojmovno definisati njenu savremenu verziju. I sa istog stanovišta proceniti protest u Srbiji. Treba izbeći akademska ponavljanja o demokratiji kao vlasti većine i sa stanovišta radikalne demokratije proceniti univerzalne potencijale protesta. Početi od četiri klasična pojma. Buna je mlađa sestra revolucije i starija sestra protesta, plebejska, a ne populistička. Nije levi populizam (Š. Muf [*Chantal Mouffe*]), zato što je subjekt demos, politički svesno građanstvo, premda ne uvek klasno homogeno. Današnji demos se okuplja na trgu i nije Le Bonova (*Gustav Le Bon*)

opasno nerazumna masa, nego kontrademokratija, reaktivni revolt protiv režima. U jezgru mu je plebs, koji danas ne čine, kao nekada, deklasirani i sirotinja, nego oni koji su izuzeti iz odlučivanja u kapitalparlamentarizmu bogatih. Plebs na trgu nije svetina ni ološ, kako tvrde konzervativci. Plebs je građanska opomena vlasti, a ne populizam uperen protiv etnički Drugog. Suština mu je latentna građanska pretnja, dok je u nacionalizmu plebs eliminisan iz demosa (Wihl 2023). Sloboda okupljanja nije subjektivno pravo pojedinca, nego politička sloboda koja se realizuje kolektivno. To je politička kultura učestvovanja, nadzora i sumnje u vlast, demokratizacija institucionalne demokratije (Demirovic 2018). Naravno, sve to ako se složimo da je demokratija dogovor jednakih, a ne monopol bogatih, i da je vlast i onih koji ne vladaju (Ransijer 2012).

Radikalna demokratija nije umerena zato što obuhvata svet rada. Protest u Srbiji odstupa od modela radikalne demokratije.

Demokratija nije samo uređenje države nego i načina života povezanog sa otporom pojedinaca prinudi i podvlašćivanju. Počiva na sumnji i dijalogu i bori se protiv nepravde i autoritarizma. To joj ni vlast ne spori, ali stvari postaju složenije kada se doda da je demokratija i nakon izbora održiva napetost narodnog i državnog suvereniteta, agore sa trga i kapitalparlamentarizma. Agora nije novi izmišljeni suveren, nego klasični demokratski pojam, metafora narodnog suvereniteta. Bez neinstitucionalizovanog nadzora trga parlamentarni proceduralizam je izuzet od kontrole, pa osamostaljen poprima čak i neke aristokratske crte. Zato demokratski postupak nije okončan sa izborima. Ali ni aktivna agora na trgu nije sinonim radikalne demokratije. Radikalno je suprotno umerenom. Umerena je demokratizacija političkih ustanova, radikalna je ona koja obuhvata i svet rada. Oligarhijski regulisana procedura sužena je na parlament, umerena demokratija uključuje i trg, a radikalna svemu tome dodaje i fabriku, odnosno socijalnu ekonomiju. Radikalna demokratija je antiteza dugom maršu moralizovane pohlepe, otpor epohalnoj situaciji koja traje od kraja 20. veka, od doba kada su bogati prestali da se plaše i od kada je zgrtanje bogatstva prestalo da bude moralno nelagodno. U teoriji radikalne demokratije nadležnost i upozorenje jednako stižu sa trga i iz fabrike. Za rušenje nasilja, koje je uokvireno tišinom o klasnom, nužan je organizovani pritisak i ravnoteža klasnih snaga. Odnosi moći određuju granicu socijalnog u politici. Moć propisuje stupnjeve demokratije, odnos umerenog i radikalnog u njoj. I naravno, hegemonu teoriju demokratije, usku proceduralnu, širu nadzornu i najširu socijalnu. Bez razrade organizacije i pragmatične realutopije

radikalna demokratija ostaje filozofski projekt udaljen od prakse. Više teorijski izazov, nego realna pretnja.

Dvosmislenost protesta je i okolnost da se narod u Srbiji probudio, a da nije narušena klasna tišina. Tome je više razloga. Rano je uočeno da je vrednosni rasep između srednje i radničke klase na osi autoritarno–demokratsko sprečio njihovo političko jedinstvo u protestu u Srbiji (Milenković 2024). Nacionalno već dugo uspešno neutralizuje klasno, a savremeni srpski sindikati su anemični i zbog polukolonijalnog statusa države prema stranom kapitalu. Vlast razlikuje loše tajkune i dobre strane investitore i pravda se otvaranjem novih radnih mesta kod stranaca. Da li na drugoj strani neki domaći tajkuni podržavaju protest zato što je pala nadstrešnica ili zato što nisu dobili da grade Beograd na vodi? U ideološki šarolikom protestu pretežu srednji slojevi, zadovoljni životom, ali ozlojeđeni korupcijom i organizovanim kriminalom koji je zarobio republiku. Podeljeni tabori unutar sebe su ideološki šaroliki, a građani su nezadovoljniji nepravdom nego teškim životom (Demostatov razgovor, avgust 2025). Dalje, podrška protestima opada sa godinama, a sa stepenom obrazovanja raste. Protest ne podržavaju stariji od 65 godina, ni oni sa osnovnim obrazovanjem (Ilić 2025). Strukturno-racionalni i emotivno-moralni slogani protesta su: pravda, sloboda, studenti, blokada, korupcija, laž, krvave ruke, država, vlada, odgovornost (Zvijer, a.o. 2025:90–91). Ključni vizuelni simbol je krvava šaka, simbol korupcije, a ne eksploatacije. Iako studenti ne brane svoj, nego opštiji interes, u ovoj opštosti nisu ni protiv poodavno solidno institucionalizovanog egoizma. U vlastitom generacijskom spoju iskustva i očekivanja, nemaju antikapitalizam. Ali ima anarhizma, kao u svim studentskim protestima. Anarhizam je aktivni virus pobune i radi pobune koji kod mladih psihološki seže do neslućene uzvišenosti identiteta u otporu. Biološki kanalisana moralnost. Međutim, za razliku od globalnog studentskog anarhosocijalizma 1968, danas je to lokalni anarholiberalizam koji je, veberovski rečeno, drugačiji od neburžoaskog. Moralna ekonomija trga je izvan sumnje u ekonomiju i crkvu. Međutim, ako svaka vlast korumpira, i ako je izglednija dobra vlast onih koji ne žele da vladaju, onda je trg u moralnoj prednosti. Ova moralna ambivalentnost trga delom je posledica klasne šarolikosti koja je vidljiva i kod protestanata i kod režimija. Ni podela na suvereniste i evrofile nije odsečna. Vrh crkve jeste za režim, ali njen deo nije izgubio autoritet ni kod dela protesta koji povremeno svraća u crkvu po blagoslov. Zato nije teško zaključiti da zakavžene emocije u dominantnom javnom diskursu protesta nisu centrirane toliko oko antagonizovanih ideologija i nepomirljivih klasnih interesa, nego više oko političkih podela za vlast ili protiv nje, za predsednika ili protiv njega. Pa ipak, nemali učinak protesta jeste što je neutralisao desničarske teme u

javnosti i oslobodio građane straha od vlasti. Masovnošću na trgu približio se samo jednoj strani radikalne demokratije, ali je redukovanjem kritike države na korupciju ostao izvan nje.

Gvozdeni zakon kleptokratije je denunciranje neubrojivog demosa kao ohlosa.

U Srbiji odnos plebiscitarnog i predstavničkog, neposredne i posredne demokratije, karakteriše obostrano i duboko nepoverenje između naroda i režima. To je najopštija odredba duge aktuelne političke krize. Narušavanje temeljne saglasnosti i sumnja u institucije još nisu prešli u oružani sukob. Koji su konkretni uzroci nepoverenja u dugu koruptivnu vlast u Srbiji, a koji su uzroci demofobije vlasti i njenog straha od sunovrata i od gubitka političke kontrole? Koliko režim strepi od neposredne demokratije, a koliko od gole osvete nakon sunovrata? Izgleda da je druga opasnost aktuelnija, iako je nemire na srpskim trgovima teško odsečno odvojiti od šireg građanskog nepoverenja prema kapitalparlamentarizmu 21. veka u kom se prelama odnos profita i demokratije, volonterskog trga i plaćenog parlamenta. Socijalno jeste skriveno u studentsko-građanskom otporu korupciji, iako nije antikapitalistički artikulisano. Ono što je neskriveno jeste s jedne strah vlasti od demosa, a s druge nepoverenje studentsko-građanskog demosa u institucije – sudar iskustava, očekivanja, moralizama i emocija, agore i parlamenta. Pojmovno gledano, možda je ovaj dugi sudar u Srbiji odveć složen da bi se mogao redukovati klasičnom napetošću između sitoajena (građanina) i buržuja (posednika). Međutim, i ova pojmovna antiteza nije neupotrebljiva kod objašnjenja ulaska sitoajena u javni prostor koji je monopolisala vlast uz pomoć buržuja. Možda ova procena danas zvuči uprošćeno zato što se pitanje šta narodu prepustiti u našem veku drugačije postavlja nego u prošlom, zbog drugačijeg odnosa klasnih snaga. Drugačija je i procena srazmere koliko je demokratije na trgu odbranljivo i koliko je jedinstvena demofobija režima. U svakom slučaju, strah srpskog režima nije mali čim se snaga demosa prikazuje kao opasnost od ohlosa, svetine, blokadera-terorista, huligana ili plaćenika. To je postojana ideološka retorika režima u Srbiji kojom se demofobija vlasti imunizuje od neubrojivih. Oštrije rečeno, na delu je odbrana kleptokratije, duge koruptivne vlasti, jer je gvozdeni zakon kleptokratije denunciranje neubrojivog demosa kao ohlosa. Odgovori raznih režima demosu bili su antikomunistički, antitotalitarni ili antipopulistički. U Srbiji je ova vrsta retorike antiizdajnički akcentovana i centrirana oko otpora plaćenju obojenoj revoluciji. U EU je rast ekstremne desnice zbog otpora migrantima na drugi način ojačao demofobiju vlasti. U strahu od masovnih okupljanja i od ugroženosti manjina

nastala je neoliberalna antipopulistička retorika. U Srbiji je, međutim, na delu strah vlasti od naroda, a ne od nasilja ekstremnodesničarskih grupa i kriminalaca koje režim organizuje i koristi. Dakle, unutar evropske demofobije treba razlikovati otpor nasilnom šovinističkom populizmu uperenom protiv etnički Drugog od nenasilnog građanskog nepoverenja u institucije. I nekontrolisanu i nekažnjenu provalu besa mase (navijača, huligana) od pretnje građanskog otpora odozdo. Srpski režim se brani tako što huliganizuje građansko, ideološki osmišljavajući vlastitu konzervativnu demofobiju tezom o obojenoj revoluciji.

Trg je opšta volja. Nije postdemokratija nego „divlja demokratija” spontana i javna, a ne izlobirana iza kulisa parlamentarnih frakcija. Tolerancija trga nije akt milosti države nego ustavnopravni zahtev.

Da li režimskoj retorici nedostaje samo proglašenje vanrednog stanja pa da buna odista postane revolucija? Pre odgovora treba se zapitati šta studentsko-građanski protest nije? Gde ga pojmovno smestiti između građanske neposlušnosti, otpora, revolta, bune, ustanka ili revolucije? Nije teško uočiti da protest nije revolucija, jer ne teži temeljnoj promeni vrednosti. Srpski trg je lišen socijalne komponente radikalne demokratije i nije direktna suprotnost liberalizmu. Nije ni ustanak, kojim se slabi diže protiv jakog i u kom rob ne želi da postane gospodar, nego samo da skrene pažnju na nepravednu podvlašćenost. Robovi nemaju viziju, a njihov ustanak je otpor koji traži samo politizaciju vlastite bespomoćnosti. Donekle slično, danas LGBT parade ne traže izmenu sistema nego samo drugačiju normalnost rodnog poretka i ukidanje vlastite duge nepriznatosti. Mase na srpskom trgu nisu ni nacionalni „identitari” ako se ima na umu razlika između univerzalno plebejskih (socijalnograđanskih) i partikularnih nacionalpopulističkih struja (od Pegide do Lepenove).

Za razliku od pomenutih otpora, studentsko-građanski protest u Srbiji, iako ne u celini, nosi u sebi univerzalno. Traži više od priznanja vlastite bespomoćnosti. Ali ipak ne toliko da bi bio revolucija i radikalna demokratija. O tome svedoče ključni zahtevi protesta. Najopštije rečeno, nemir na trgovima valja shvatiti kao nadoknadu osobenog deficita predstavničkog političkog sistema koji je neoliberalizam normalizovao kao stvar novca. A u Srbiji legalizovao i dugom otvorenom korupcijom vlasti. Nije reč o revoluciji, jer je u protestu vidljiva ograničena pretenzija za prevazilaženjem korupcije parlamentarizma, a ne i ključnog deficita kapitalparlamentarizma.

Pa ipak, uprkos nedovoljno upadljivom klasnom sadržaju, protest nije u potpunosti lišen plebejske komponente. Plebejsko treba shvatati kao

dugu kumulativnu tradiciju demokratskog otpora: pruža se od Aristotelovog učenja o demokratiji kao diktaturi sirotinje, preko Russove opšte volje i Marksove diktature proletarijata sve do Ransijerove definicije dela bez udela. U našem veku to su građani spremni da vaninstitucionalno nadziru trgovinu u kapitalparlamentarizmu. Ovo treba istaći vremenu uprkos, jer je plebejska tradicija u liberalizmu prokleta kao totalitarna i pomerena na negativnu stranu normativnih pojmova centriranih oko nasilja ulice. U ovoj osudi zapostavlja se važna pojmovna nijansa, razlika sile od nasilja. Sila je masovnost, latentna reaktivna protivmoć i nenasilna pretnja protesta, nasilje je legalni monopol države. Osim toga, u pitanju je i odbrana različitih interesa. Nenasilna moć brani interese neubrojanih, marginalizovanih i nesigurnih iz srednjih i donjih slojeva, a legalna zakonska prinuda je sredstvo elita u državi kapitala. Dakle, samo formalno gledano protest je nelegalna snaga pokreta, a država legalna vlast sistema. Sadržinski posmatrano, stvari su složenije.

Naime, ako pretenduje da bar delom bude volja svih građana, a ne samo novcem osigurana parlamentarna većina, demokratija treba ne samo da formalno dozvoljava, nego i da omogućava proteste neubrojanih. Da i trgu prizna status ravnopravnog dela opšte volje. Nije to postdemokratija, nego vaninstitucionalna, spontana i javna demokratija, a ne ona izlobirana iza kulisa parlamentarnih frakcija. U njenom središtu je takode odavno razrađeni nehijerarhijski plenum, oblik neposredne demokratije koji traži da se čuju svi glasovi. Vidljivi i nevidljivi. Dakle, razvijena demokratija, pored u institucijama poslovníkom regulisanog neslaganja, traži i javno razbarušeno neslaganje na trgu. Treba otvarati prostor građanskom neslaganju, a ne preventivno ga zatvarati i demonizovati kao ulicu. To je ustavnopravni zahtev ne samo kodifikovanog pozitivnog, nego i materijalnog prirodnog prava. Nije moralni, nego metamoralni imperativ podsticati, a ne sprečavati neslaganje kao javno vanparlamentarno pravo na raspravu. Građanska neposlušnost nije teror, nego blokada, nova barikada manipulativnoj proceduri. Nije to ulični studentski identitetski hir. Sapostojanje pripitomljene institucionalne i divlje rasprave podrazumeva i neukroćene metode protesta iznad duhovitih performansa. Neinstitucionalni otpor je svež vazduh demokratije, obrazac političke kulture, a ne oblik vladavine. Protivi joj se kruta liberalna antiteza: institucija *contra* ulice. *Don't touch* institucije. Ovu isključivost treba korigovati drugačijom antitezom: trg (agora) *contra* apsolutno suverenog kapitalparlamenta. Trg je nužni pojmovni deo *volonte generale* zato što novcem osigurana većina u parlamentu može donositi i zakone koji se kose sa interesima neubrojanih. Zato Tim Vil izričito uvodi protest kao četvrtu moć pored izvršne, zakonodavne i sudske. Ne kao dekorativnu i povremenu građansku neposlušnost, niti kao toleranciju kojom

se dugo kiti klasični liberalni kapitalparlamentarizam, a koju širokogrudo priznaje i srpski predsednik. Nego trg kao normalni i permanentni vaninstitucionalni nadzor parlamenta kapitala smešten između konstitucionalne i konstituisane moći.

Studentsko-gradanski protest u Srbiji cepa ekonomski problem, ne osporava celinu nego ga sužava na korupciju.

Za dalje pojmovno raščišćavanje važno je još preciznije razdvojiti bunu od revolucije. Razni ovovekovni protesti su šarolike bune zato što su lišeni novog programa. Protive se uglavnom starim, ali nepoštenim procedurama. Nisu socijalne revolucije koje postavljaju nova pravila i donose nove vrednosti. Nisu ni obojene revolucije, jer nema dokaza da su strane sile podstakle masovno nezadovoljstvo. Naprotiv, aktuelni srpski režim odgovara stranim silama zbog stabilnosti ulaganja u periferijski kapitalizam, osiguravanja litijuma nemačkoj industriji, bakra Kinezima i privilegija Ling Longu. I dozvoljava Trampovom zetu rušenje Generalštaba. Reč je o proračunatoj prepredenoj toleranciji stranaca koju je vlast u Srbiji koristila nudeći razne ustupke velikim silama da bi izbegla njihovo nepoverenje i subverzivne obojene revolucije. Nije li zato EU dugo ignorisala protest umanjujući njegovim učesnicima delatno zgušnjavanje rizika i nade?

Bolji dokaz da protest nije obojen nije potreban. Protesti nisu ni nacionalne revolucije, jer je ovaj pojam drveno gvožđe: nacionalni identitari žele nova pravila za druge (po pravilu manjine), a ne za sebe. Nacionalisti se bore protiv univerzalnog, a revolucije nema bez odbrane univerzalnosti (Wihl 2023:91), bez oslobođenja od starog i bez slobode novog. Rasizam nemačke Pegide je provincijalizacija Evrope, to su protesti protiv univerzalnih prava izbeglica. I gradanski rat u Jugoslaviji je 1990-ih bio provincijalizacija višenacionalne države, jer su u novim patuljastim državama tadašnji ravnopravni narodi degradirani u nacionalne manjine. Etničko je srušilo načelo univerzalnosti. Ali nije u aktuelnom studentsko-gradanskom protestu u Srbiji. On se neće pojmovno degradirati ako se odmah kaže da je to duga buna protiv procedure, iako deluje radikalno. Buna je i zato što je izolovan na jednu državu i zato što mu je odjek u okruženju prilično slab. Ima nečega šizofrenog u neravnomernosti između dugog trajanja s jedne strane i nepriznavanja snažnog i masovnog nezadovoljstva srpskog studentsko-gradanskog protesta s druge. Koliko je za to kriv sam studentsko-gradanski protest koji cepa ekonomski problem i sužava ga na korupciju umesto da osporava celinu? Koliko je realno od klasno šarolikog protesta očekivati napad na celinu?

Priznavanje samo nenasilnog neslaganja (dijaloga) je eufemizam za liberalnu represivnu toleranciju. To je kulturni politički način da se prikrije neprijatna ekonomska represija.

Promenio se pre svega odnos klasnih snaga, ko je alfa a ko beta. Epohalne društvene promene menjaju vrednosne komponente klasičnih pojmova. Pozitivni pojmovi postaju negativni i obrnuto. Nakon sloma socijalizma legalnost protesta priznaje se samo nenasilnom pokretu. Prirodnopravna formula o otimanju otetog proglašena je totalitarnom. Priznavanjem samo nenasilnog protesta sužava se legitimnost onog nezadovoljstva demosa koje je prožeto fizičkom pretnjom, preseca se nužna veza mase i nasilja, o čemu je pisao Le Bon. Odbacuje se materijalno prirodno pravo i Marksova procena da je sila babica svakog društva koje u sebi nosi novo. Naprosto, svako nasilje izuzev državnog demonizuje se kao terorizam. Nije tako bilo uvek. Nasilni otpor nenarodnoj vlasti dugo je u istoriji bio legitiman. „Bogu nema draže žrtve od krvi tirana”, pisali su čak i teolozi u srednjem veku. U savremenom kapitalizmu, međutim, legalno je samo mirno neslaganje. Sila je isključivi monopol države. Da li je kod ovog sužavanja legitimnosti sile na državu više reč o civilizovanju kulture neslaganja ili o moralizovanju važne poluge novca i profita? Pre će biti da je nenasilno neslaganje (dijalog) eufemizam za liberalnu represivnu toleranciju. To je kulturni politički način da se prikrije neprijatna ekonomska represija. U digitalnom dobu za neinstitucionalizovano nenasilno neslaganje važnije je biti prisutan u javnosti nego naoružan na barikadi. Ne postojiš ni u srpskoj javnosti ako nisi u medijima koje nadziru bezobrazno bogati. Biti prisutan, znači biti neizložen stigmatizaciji, patologizaciji i kriminalizaciji. Mediji osiguravaju moralizaciju vlastite i amoralizaciju druge strane: mi smo patrioti, pravedni i poštteni, a drugi je nepravedan i plaćeni izdajnik. Zato su sporovi oko slobode medija ključna napetost liberalne tolerancije. Bez medija, nema glasova ni javnog pritiska. Javna vidljivost je važnija od cilja, to je uslov svih uslova. Demokratija je time relativizovana i formalizovana. Rasizam, šovinizam, separatizam – sve postaje javno važno ako je medijski vidljivo. Osigurati sebi isključivo medijsku vidljivost, a ne i uverljivost znači demokratiju degradirati na reklamu, a vrednosti relativizovati. Ako je i ekstremna desnica (Le Pen, Pegida, srpski radikali i preruseni naprednjaci) kadra da legitimnost pravda medijskom vidljivošću, onda iščezava razlika između oprečnih sadržaja, partikularnih i univerzalnih vrednosti. Srpski predsednik je to najbolje shvatio. Svaki dan je na TV ekranima. Hegemonom vidljivošću relativizuje sadržaj izlaganja.

Brojanje nije zbrajanje neuračunljive ulice iz drona nego mera snage neuračunatog plebsa na trgu. Razlikuje se od suve aritmetike izbrojivih u parlamentu koju formiraju bogati sponzori i plaćeni lobisti.

Marketinški stručnjaci znaju da smanjena vidljivost uskraćuje demokratski kvalitet demosu. Premda je demos uočljiv kao većina demonstrirajući masovnost na trgu, režim uvek smanjuje broj onih koji se ne slažu. Ovde je važno pitanje – koje brojanje je demokratski realno u opštijem socijalno-političkom smislu? Da li je to matematički zbir o kom se staraju sumnjive izborne komisije, brojanje glasova u parlamentu ili ono treće, javno brojanje socijalno nezadovoljnih na trgu? Ovo poslednje, svakako, zato što je u njegovoj osnovi brojanje neubrojanog dela bez udela. Nije to spontano zbrajanje neuračunljive ulice, nego neuračunatog plebsa na trgu, koje se razlikuje od suve aritmetike u parlamentu koju formiraju bogati sponzori i plaćeni lobisti. Investitori koji prilažu partiji da bi obezbedili profit. Klasno šarolike učesnike protesta u Srbiji spaja status neubrojivosti, to je ekonomski, politički i medijski zbir nevidljivih. U kapitalizmu, direktno ili posredno, legalnu parlamentarnu većinu izbrojivih određuje egoistična svojina.

Njoj nasuprot, protesti na trgu ne pokazuju moć onih koje je teško izbrojiti iz drona, nego pritisak neubrojivih. Svih onih koji nisu priznati u kapitalizmu zato što su gubitnici koji nisu kadri za profit. Dakle, dve po-dele, dva brojanja, dva smisla politike. Dva shvatanja demosa i vladanja, dva obrasca legalnosti javnog opštenja, dva viđenja demo-kratije. I dva teorijska obrasca redukovanja političkog: pravno i socijalno. Prosto rečeno, finansijski moćni imaju lobističke kanale, manjina bogatih trguje državnim moćnim položajima, kupuje državu. Interesi siromašne većine, demosa, teže se organizuju jer nemaju sponzora. Nisu li upravo stoga neslaganja na trgu intrinzično republikanska? Da bi im uskratili ovaj status, vladajući ih demonizuju istim kontraargumentom: protesti nisu plaćeni od legalnih domaćih kapitalista nego od stranih organizatora obojene revolucije. Pri tome, naravno, skrivaju vlastite sponzore koji im, doduše, više nisu ni potrebni kao ranije, jer su zauzeli državu i uzimaju koliko hoće. Na drugoj strani, protest u Srbiji nije nasilje, ni moć mase, nego pritisak neizbrojivog demosa. Kako platiti neizbrojive neubrojive? Ako se optuže da su plaćeni, lakše im je uzeti legitimnost opšte volje. U Srbiji demos na trgovima zahteva „Ne tražimo da nas brojite, nego da nas ubrojite u one koji su kadri za kontrolu odlučivanja”. Nije to matematička volja naroda, čijom se isplativošću kalkuliše u parlamentu, nego neposredno nenaplativo neslaganje agore na trgu.

Sloboda neubrojivih nije višak vrednosti liberalizma niti posledica slobodnog tržišta ideja, nego je izraz spontanog samoupravljanja platežno nesposobnih.

Sociološki rečeno, na trgu je društvena protivsila uperena protiv legalno kupljene institucionalne države koja polaže isključivo pravo na legitimno nasilje. Ako to država i jeste u veberovskom smislu, ona ne može monopolisati legitimnost na masovno neslaganje pomoću raznih manipulativnih načina namicanja većine: „Finansiraj mi kampanju, neću ti ostati dužan”. Zato je u objašnjenju savremene normalizovane izborne farse važno prepoznati neubrojivost i neizbrojivost. Protivmoć neubrojivog dela bez udela u represivnoj toleranciji, koja se naziva demokratijom, ispoljava se u nekvantitativnom otporu demosa na trgu. Izbori osiguravaju samo izbrojivu saglasnost i to samo ukoliko su valjano kontrolisani i medijski regulisani. Ako nisu, onda je nepristajanje neizbrojivih i neubrojivih legitimno. Nema istinske legalnosti bez ovako raščlanjene legitimnosti, kao što nema ni prava bez nekodifikovane pravičnosti. Izbeći neprogresivnu konfliktnost znači socijalno intervenisati u korist politički nepriznatih neubrojivih.

Ako je demos po prirodi neorganizovan, nije i nereprezentativan, nego je samoreprezentativan (Wihl 2023:94). Širi je prostor neslaganja na trgu od institucionalizovane politike koja je svedena na državu i isključivu legitimnost njenog nasilja. Istini za volju, preko plenuma se ne može vladati, procedura je nužna, ali se može vlast nadzirati. Nadzor vlasti agorom sa trga nije manje konstitutivan od nezavisnog sudstva. U Srbiji smo svedoci samopredstavljanja na trgu koje se protivi otuđenom partijskom predstavljanju, što je živi deo šire razlike između neposredne i posredne, materijalne i formalne demokratije. Savremeni demos je normativno usmeren, ali ne u moralističkom nego u metamoralnom pogledu. Demokratija neubrojivih na trgu je antiteza demokratiji broja i moći ubrojivih, onih koje za vlast kvalifikuje novac. Plati vladajućoj partiji, pa ruši hotel „Jugoslavijska”. Studentsko-građanski protest nije gola plebiscitarna demokratija, jer se tek u nezadovoljstvu agore na trgu vidi ambis između različitih oblika predstavljanja. U parlamentu ovaj raskol zamagluje svađa, brbljaonica plaćenih poslanika.

Ustanak neubrojivih na trgu je skrivena nepriznata plebejska komponenta neposredne demokratije.

Pa ipak, kraju svega rečenog treba biti realan. Trg je nužna dopuna neubrojivih aktera, onih na drugoj strani jednako nužnih institucija koje nadziru ubrojivi. Ali trg nije tek sporedna korektura ni dekorativni nadzor

korupcije. Nadmetanje savremene agore sa trga i parlamenta treba videti i kao konstruktivno, a ne samo kao opasno i nerazumno. Nije to građanski rat, ni antipluralno homogenizovanje mase, zato što demos treba razlikovati od populusa (koji se manipulativno konstituiše kao ksenofobna politička celina protiv konkretnih neprijatelja). Demos je širi pojam, čine ga u socijalnom smislu neubrojivi. Oni simbolizuju mogućnost ustanka odozdo, neslaganja koje kontroliše državu (Wihl 2023:97). Latentni plebs danas je multietnički prekarijat (zaposleni privremeno i povremeno) koji je na srpskim trgovima manje aktivan od delova nezadovoljnih srednjih slojeva. Prekarijat je lišen klasne svesti, ali ne i statusa neubrojivih i marginalizovanih. Odlučni i dugi otpor na srpskim trgovima spontano je marginalizovao tradicionalne radničke štrajkove. A poziv studenata sindikalno neorganizovanom, klasno prestrašenom i nacionalno zavedenom radništvu na generalni štrajk ostao je bez odjeka.

U poluperiferijskom srpskom kapitalizmu nema ove latentne pretnje plebsa stranim investitorima, ni državi kao njihovom poslodavcu. Predsednik države je otvoreno molio zaposlene da ne uznemiravaju strane investitore štrajkovima. Multiklasni i multietnički demos na srpskim trgovima na tome mu nije mnogo zamerao. Revolt studentsko-građanskog demosa nije nastao iz želje da vlada, nego iz otpora da se njime vlada koruptivnim kadrovima. Iako u protestu nema ni prisećanja na socijalne revolucije, ovo iskustvo treba pomenuti kao jedan oblik pretenzije plebsa i bezgačnika da postanu ubrojivi demos. Vreme će pokazati da li je protest samo latentno upozorenje ili otvorena demokratska pretnja neubrojivih. Za sada je jasno da ustanak neubrojivih u Srbiji nije šovinistička eksplozija desnih ekstremista protiv etnički drugačijeg stranca, niti je eksplozija partikularnog, nego je pobuna univerzalističke kontrole agore sa trga protiv intrinzično partikularne korupcije kapitalparlamentarizma.

Protest neplaćenog i nepotplaćenog trga počiva na načelu da „Treba sve čuti”, a ne samo plaćene poslanike koje su regrutovale sponzorisanе partije. U ovoj materijalnoj razlici zgusnuta je napetost između savremenog demosa i oligarhije i skrivena nepriznata plebejska komponenta neposredne demokratije. Socijalni zahtevi su ipak posredno prisutni, iako nisu ogoljeni kao u revolucijama zbog hleba 1789. i 1917. Hleb je kao motiv revolta tek posredno prisutan u studentsko-građanskom otporu korupciji, pa traženje poštene procedure i odgovornosti srpskog režima ipak nije lišeno socijalnog. I u studentskom otporu stranačkom zapošljavanju ima klasnog nemirenja. U celini uzev, agora sa trga jeste neproceduralna reakcija na korupciju, iako ne traži mnogo iznad poštene procedure. Ovo otuda što je u hegemonij epohalnoj svesti utopija slaba, a lobiranje legalizovano. Uporna i duga borba demosa na srpskim trgovima u osnovi nije iracionalna

reakcija ulice, nego dugo, godinama kumulirano samotraženje, doduše, legalističko zato što nema epohalne socijalne alternative. Zato protest nije revolucija, ni pojmovno neuhvatljivi revolt između ustanka i bune. Svest o neubrojivosti probuđenog demosa treba čitati kao korak ka svesti o nepomirljivosti. Ova svest je daleko iznad nesporazuma oko procedure, ali i ispod klasne svesti. Klasna svest, svest o neubrojivosti i proceduralni otpor su u različitoj meri prisutna tri uzroka, tri nivoa nepomirljivosti organizovanog nezadovoljstva i tri različita pojma kojima treba objašnjavati neslaganja srpskog trga i većine u parlamentu koji je izabran uz pomoć kapitala.

Epilog: Protest je vrtoglavica, a ne nesvestica celine u Srbiji. Sudar unutar Jednoga.

Ovi pojmovi mogu biti korisni samo ako se ima na umu celina. Celina je nacionalni kapitalizam. Dugi poremećaj njegove integracije u Srbiji jeste vrtoglavica sistema. Nije i njegova nesvestica, zato što, čak i ako je moguć sunovrat vlasti, nije izgledna promena društveno-ekonomskog sistema. Metaforična dijagnoza data u ovom podnaslovu nagoveštava granice učinka protesta i njegov odnos prema radikalnoj demokratiji.

Filozofski gledano, ako je suština mišljenja pitanje (Hajdeger), onda se treba držati onoga što nisi osvojio (A. Rembo). Treba li se u proceni protesta držati kriterija radikalne demokratije i koliko je za to protest u Srbiji sposoban? Odgovor je ambivalentan. Radikalna demokratija upozorava da treba nastaviti upravo sa onim što je u antitotalitarnim rezulucijama Evropskog parlamenta proglašeno za dovršeno, anahrono i totalitarno. Sa slomom evropskog socijalizma sahranjena je živa, a ne mrtva prošlost univerzalnog smisla socijalne jednakosti. Ali upravo to što pobednici ne posustaju u demonizaciji univerzalnog, kod poraženih univerzalno dodatno oživljava. Prošlost je živa ukoliko se opaža kao opasna, mrtva prošlost se zaboravlja.

Ove žive socijalne prošlosti nema u srpskom protestu. Radikalna demokratija ne može se svesti na otpor korupciji. Zato je za dijalektičku procenu važan pristup koji protest i režim vidi kao Jedno, zavađeno u sebi nadvoje. Kao jedinstvo suprotnosti, ali izvan mogućnosti radikalnodemokratskog razrešenja. Unutar ovog jedinstva treba pažljivo razdvojiti nestabilni dualizam, koji katkad rađa progresivno, od onoga koji neretko nosi i unazađivanje. Postoji i pat pozicija snaga trga i parlamenta lišena brzog nasilnog rešenja. Nije naodmet podsetiti da se u proceni treba čuvati privida koji u naprednom ne vidi nazadno. Ova dijalektika nadilazi „mrzovoljno suočavanja pozitivnog i negativnog” (cit. Žil Šatle [*Gilles Chatoulet*], prema Badiju 2019:118). Isprepletenost agore sa trga i procedure treba čitati u ovom ključu. U Srbiji je reč o sudaru unutar Jednoga. Nije na delu sudar dva zasebna

entiteta (tabora), nego rascep Jednog bića kapitalizma i Jedne političke kulture. Tačnije, srpsku konfliktnost čine probuđeno nezadovoljstvo demosa i uspravna korupcija vlasti. Vreme će pokazati koliko je ova konfliktnost progresivna. Za sada je vidljiva njena celina, moć nenasilne mase na trgu i legalnog nasilja parlamentarne većine, sudar demosa i oligarhije. Odnos snaga unutar celine je asimetričan, ali dinamičan i nestabilan (menja se iz meseca u mesec).

Dakle, u analizi se treba osloboditi teorijske lakoće frontalne redukcije sukoba na dve polarne različitosti, ali i simetrije u proceni isključivosti zavađenih delova celine. Dve verzije demokratije, agora sa trga i kapitalparlamentarizam, jesu sukobljene, ali su i komplementarni delovi jedne celine, srpskog kapitalizma. Iako poprilično sukobljeno, ovo dvojstvo je Jedno. To su različite ali društveno-ekonomski srodne, suprotne, ali ne i dovoljno antagonizovane strane da bi iz njihove napetosti moglo nastati novo. Rezultat može biti samo poboljšanje postojećeg, samo bolji kapitalizam. Rečeno nije teško pokazati poređenjem, doduše, nehomogenih poželjnih vizija društva kod protesta i homogene vizije kod vlasti. Njihove oprečne vizije javnog neprijatelja ne bi trebalo da zavedu. Zato je kod analize protesta u Srbiji epistemološki plodnije poći od Jednoga, nego od dve zasebne celine. Protest jeste faza u antagonizaciji pocepane celine, ali treba pažljivo ceniti stupanj njihove (ne)pomirljivosti. Nisu sve nepomirljivosti podjednako duboke ni inovativne: kulturne napetosti pliće su od ekonomskih, a kvir razlike su još beznačajnije za progresivnu nestabilnost celine. Razne medijske galame uspešno skrivaju jedinstvo celine u Srbiji i kroje privid o dubokom frontalnom dualizmu koji seže do teze o građanskom ratu. Napetost unutar celine može biti žestoka, a da ne bude i antagonistička. Režim apeluje na poštovanje procedure koja reguliše otmeno i uljudno neslaganje koje nije nužno i progresivno. Naprotiv, progresivni ishod je verovatniji tamo gde je manje ljubaznosti, ukoliko neslaganje studentsko-građanske agore i kapitalparlamentarizma pređe u socijalno-ekonomski antagonizam. Ako ovo izostane, napetost, uprkos dužini, ostaje samo na površini uzburkana, a u dubini nederivna represivna tolerancija. Zato treba razdvojiti estetske razlike, koje se ispoljavaju u proceduralnim sukobima u parlamentarnom forumu, a koje su često funkcionalni ukras celine, od dubljih socijalnih razlika koje se mogu aktivirati samo na trgu. Teorijski je besplodna i graja oko podele na patriote i izdajnike, jer zamagljuje zaspalu klasnu napetost unutar celine. Aktuelna napetost agore sa trga i kapitalparlamentarizma u Srbiji može dovesti samo do reorganizovanja celine, a ne i doneti novu celinu. Zato je za sada gornja granica učinka ove napetosti samo vrtoglavica celine (rušenje režima), ali ne i njena nesvestica (temeljna izmena kapitalizma).

Literatura

- Badiju, Alen. 2013. *O mračnom slomu* (prevela O. Petronić). Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Badiju, Alen. 2019. *Mali džepni Panteon* (prevela S. Vasilić). Loznica: Karpos.
- Birešev, Ana. 2025. *Zazivanje političkog – istorija i perspektive*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Demirović, Alex. 2018. "Autoritärer Populismus als neoliberale Krisenbewältigungsstrategie, Prokla." *Heft* 190:27–42.
- Demostatov razgovor. Avgust 2025. <https://demostat.rs/sr/vesti/ekskluziva/demostatov-razgovor-kako-razumemo-fenomen-studentskih-protesta/2258> (posećeno novembra 2025).
- Ilić, Vujo. 2025. „Klasna podrška protestima”. *Peščanik* 25.8.2025. <https://pescanik.net/klasna-podrska-protestima/> (posećeno novembra 2025).
- Milenković, Vladimir. 2024. „Klasni karakter protesta protiv režima: o upadljivom odsustvu radničke klase”. *Slobodni filozofski* 20.12.2024. <https://slobodnifilozofski.com/2024/12/klasni-karakter-protesta-protiv-rezima-o-upadljivom-odsustvu-radnicke-klase.html> (posećeno novembra 2024).
- Ransijer, Žak. 2012. *Na rubovima političkog* (preveo I. Milenković). Beograd: Fedon.
- Wihl, Tim. 2023. "Die Demo als Revolte?" *Zeitschrift für Politische Theorie* 14(1):85–103.
- Zvijer, Nemanja, Marija Radoman, and Aleksandra Marković. 2025. "The Formal Features of Protest Slogans as an Element of Symbolical Struggle in Serbians Faculty Blockades 2024–2025" Pp. 79–96 in *International Scientific Conference "New Divisions, Struggles and Solidarities in Southeast Europe" Book of Proceedings*, edited by V. Backović and A. Marković. Belgrade: Sociological Scientific Society of Serbia.

Zahvalnica

Zahvaljujem na korisnim sugestijama učesnicima protesta, profesorima Jovu Bakiću i Nemanji Zvijeru.

Todor Kuljić

THE PUBLIC SQUARE AND THE CAPITAL-PARLIAMENTARIANISM: NON-CLASS CLASH OF DEMOS AND DEMOPHOBIA IN SERBIA

Summary

The paper discusses the relationship between radical democracy and student-citizen protest in Serbia. The public square (agora) and the capital-parliamentarism are synonyms of direct and indirect democracy. The public square is the general will. It is not post-democracy but "wild democracy" spontaneous and public, not lobbied behind the scenes of parliamentary factions. The tolerance of the public square is not an act of mercy of the state but a constitutional requirement. The uprising of the countless in the public square is the hidden, unrecognized plebeian component of direct democracy in the Serbian protest. But there is no radical democracy in it that seeks

deeper changes in the world of work. It is not there because the protest divides the economic problem, does not challenge the whole, but narrows the criticism of the system to corruption. That's why the square and the capital-parliamentarianism are conflicting complementary parts of one whole, Serbian capitalism. Although quite entwined, this duality is One. These are different but essentially related, opposite, but not sufficiently antagonized components of the whole, from whose tensions nothing new can arise. The result can only be an improvement of the existing, only a better capitalism. These are the limits that the protest cannot exceed because they are imposed by power relations and the hegemon's epoch-making awareness of the narrow and wider environment.

Keywords: The public square, agora, capital-parliamentarianism, protest, radical democracy, Serbian capitalism